

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА УКРАЇНЬСКА
ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ
У ДОБУ УКРАЇНЬСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ:
ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

У статті досліджується проблема співпраці Михайла Грушевського з Українською партією соціалістів-революціонерів у добу Української Центральної Ради. Проаналізовано радянську, українську зарубіжну та сучасну українську історіографію. З'ясовано як українські історики визначали причини та мотиви приєднання голови УЦР до УПСР, його вплив на діяльність есерівської партії, мету, яку перед собою ставив М. Грушевський та наслідки такого його кроку. Встановлено, що в історичній літературі майже не звертається серйозна увага на співпрацю М. Грушевського з УПСР у період УЦР.

Ключові слова: історіографія, Михайло Грушевський, Українська революція, Українська Центральна Рада, УПСР, грушевськознавство.

Загальновідомо, що Михайло Грушевський був активним учасником Української революції 1917–1923 рр. 3(16) березня 1917 р. у Києві почала формуватися Українська Центральна Рада (УЦР), яка 7(20) березня заочно обрала М. Грушевського своїм головою. На той час історик перебував у Москві на засланні. Отримавши інформацію про своє обрання головою УЦР, він 13(26) березня повернувся до Києва, де активно долучився до державотворчої діяльності.

Слід відзначити, що важливу роль у революційних подіях відгравали українські політичні партії, серед яких виділялися Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) та Українська партія соціалістів-революціонерів

(УПСР). Саме з останньою партією пов'язав свою політичну діяльність М. Грушевський.

Власне, метою статті і буде висвітлення особливостей співпраці М. Грушевського з УПСР часів існування УЦР. Проаналізуємо історіографію цього питання. Спробуємо з'ясувати, як українські історики визначали причини та мотиви приєднання голови УЦР до УПСР, його вплив на діяльність есерівської партії, мету, яку він ставив перед собою та наслідки такого його кроку.

Історіографія досліджуваного нами питання має свої цікаві особливості. З одного боку історики, вивчаючи події початкового етапу Української революції, ніяк не могли оминати постаті М. Грушевського, адже його роль у становленні УЦР, налагодженні нею організованої державо-творчої та управлінської діяльності, створенні Генерального Секретаріату, прийнятті важливих політичних рішень, у тому числі чотирьох Універсалів, є беззаперечною. Відтак, вчені дуже часто згадували у своїх працях про тісний зв'язок М. Грушевського з УПСР у 1917 р. Загалом політична діяльність історика викликала дуже часто діаметрально протилежні оцінки. Це певною мірою стосується і його співпраці з есерівською партією. Дослідники по-різному ставилися до есерівського минулого М. Грушевського. Їх оцінки залежали від багатьох як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Серед них виокремлюємо час написання праць, адже чим ближче до сучасності, тим більш зваженішими, аргументованішими та конструктивнішими стають оцінки істориків, різновеликий вплив на них державних та політичних структур, можливості використання у роботі необхідних джерел, особисті стосунки з М. Грушевським, рівень обізнаності з описуваними подіями, політичні погляди авторів та їх громадянська позиція, приналежність до різних історичних наукових шкіл тощо. Враховуючи такий стан речей, вважаємо за необхідне певним чином класифікувати історичну літературу, розглянувши окремо радянську, українську зарубіжну та сучасну українську історіографію.

Радянська історіографія. Одразу відмічаємо, що вона відзначалася високим рівнем заідеологізованості, а

М. Грушевський вважався «українським буржуазним націоналістом», «контрреволюціонером», отже, до оцінок радянських дослідників потрібно ставитися дуже скептично. У більшості випадків політична діяльність історика характеризувалася у дуже негативних тонах. Звісно, що такі підходи до аналізу життя та діяльності М. Грушевського важко назвати об'єктивними.

Слід підкреслити, що зв'язок М. Грушевського з УПСР ніколи радянськими авторами не заперечувався. Хоча вони більше акцентували увагу на оцінках партійної діяльності історика, його «антирадянських» і «контрреволюційних» поглядах, причому робили це з точки зору пануючої комуністичної ідеології. Зауважуємо, що наукові принципи при цьому ігнорувалися, а наукові методи дослідження поступалися місцем політичній доцільності.

Напевно найвідомішим критиком політичної діяльності М. Грушевського був Михайло Рубач. Наприклад, його праця «Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під машкарою демократії «трудового народу»» була повністю присвячена суспільно-політичним поглядам історика. При цьому М. Рубач згадував і факти його співпраці з есерами, зокрема, перехід навесні 1917 р. з табору ТУПу до УПСР¹. Значну увагу автор приділив пошуку «недоліків» та «помилочок» у політичних концепціях М. Грушевського. Його висновок цілком передбачуваний: «Система поглядів Грушевського є класово-ворожа, з якою потрібна рішуча, непримиренна боротьба»².

Слід сказати, що такі оцінки політичної діяльності М. Грушевського не зазнавали кардинальних змін протягом усього сталінського періоду існування СРСР. Зокрема, у 1948 р. вийшла друком стаття Леоніда Новиченка, де стверджувалося, що «Вся політична і “теоретична” діяльність

---

¹ Рубач М. Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під машкарою демократії «трудового народу». Червоний шлях. 1932. № 5-6. С. 119-120.

² Рубач М. Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під машкарою демократії «трудового народу». Червоний шлях. 1932. № 11-12. С. 136.

Грушевського та його зграї» часів української революції «була суцільним актом злочину перед українським народом, актом підлого продажу його життєвих інтересів акулам німецького імперіалізму»³. Вважаємо, що ця цитата яскраво підтверджує «науковий» рівень радянських грушевськознавчих досліджень.

Лише у часи «хрущовської відлиги» з'явилися можливості більш об'єктивно підійти до проблеми політичної активності М. Грушевського. Певний демократизм по відношенню до історичних праць був характерним і для перших років перебування біля керма держави Леоніда Брежнєва. Напевно, саме цим можна пояснити появу у 1966 р. статті Федора Шевченка «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну». Так, у ній автор відзначав, що після обрання головою УЦР М. Грушевський «зв'язав свою політичну діяльність з Українською партією соціалістів-революціонерів»⁴. У цьому ж році в такому ж більш-менш позитивному ключі була написана й стаття Івана Бойка та Євгена Кирилюка «Михайло Грушевський». Автори відзначали, що історик, повернувшись до Києва у березні 1917 р., вступив «з тактичних міркувань...у члени Української партії соціалістів-революціонерів»⁵.

У 1983 р. вийшла друком монографія Радія Ветрова та Анатолія Черненка «Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине», у якій аналізувалась діяльність російських і українських есерів у березні–грудні 1917 р. Про М. Грушевського інформації зовсім мало. Автори обмежились тим, що назвали його одним з лідерів УПСР⁶, яка ділилась на три групи: праві, центр і ліві, причому керівники партії належали до «центральної течії»⁷.

---

³ Новиченко Л. Идеология зрады і запроданства. Сучасне і майбутнє. 1948. № 10. С. 17.

⁴ Шевченко Ф. П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну. Український історичний журнал. 1966. № 11. С. 15.

⁵ Бойко І., Кирилюк Є. Михайло Грушевський. Літературна Україна. 1966. № 77. 30 вересня. С. 4.

⁶ Ветров Р. И., Черненко А. М. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине. Днепропетровск, 1983. С. 14.

⁷ Там само. С.15.

Напевно останні відгуки про М. Грушевського у комуністичному різко негативному дусі можемо бачити у статті Віталія Сарбея «До питання про наукову спадщину академіка М. С. Грушевського». Її автор прямо називав «ворожу щодо революційного руху трудящих політичну діяльність Грушевського у лавах...то «Товариства українських поступовців»...то партії українських есерів»⁸. Зазначаємо, що констатація факту співробітництва М. Грушевського з УПСР знайшла своє відображення і у відомих радянських енциклопедіях⁹.

На нашу думку, праці радянських істориків мали переважно публіцистичний та пропагандистський, але зовсім не науковий характер. Завдань з'ясувати справжню роль М. Грушевського у політичній діяльності УПСР автори здебільшого не ставили, обмежуючись тотальною не аргументованою критикою. Ідеологічний вплив комуністичної партії на істориків носив абсолютний характер, дуже часто вони отримували прямі або опосередковані вказівки, що і як писати, як оцінювати ті чи інші події, діяльність історичних осіб. Нерідко дослідники, розуміючи сучасну їм «лінію партії», самі створювали інтелектуальний продукт, який би їй не суперечив. За таких умов вважати їх висновки та оцінки дійсно науковими немає жодних підстав. Наукову цінність становлять лише згадки про те, що М. Грушевський перейшов до УПСР з ТУПу у 1917 р.

Українська зарубіжна історіографія. З огляду на те, що Україна не змогла відстояти свою незалежність у ході

---

⁸ Сарбей В. До питання про наукову спадщину академіка М. С. Грушевського. Український історичний журнал. 1989. № 10. С. 116.

⁹ Большая советская энциклопедия. Москва: Советская энциклопедия, 1930. Т. 19. С. 675; Радянська енциклопедія історії України. Том 1: АБАЗИН — ДЕРЖАВЕЦЬ. АН УРСР. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1969. С. 483; Советская историческая энциклопедия. Москва: Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», 1963. Т. 4. С. 858; Українська радянська енциклопедія: [в 12 т.] / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1977-1985. Т. 3: Гердан-Електрографія / Головна редакція Української радянської енциклопедії. Вид. 2-ге. 1979. С. 202.

революції 1917–1923 рр., а історіографічний доробок в УРСР не можна вважати по-справжньому національним, перші кроки у дослідженні політичної діяльності М. Грушевського були здійснені в еміграції.

У 20-30 рр. ХХ ст. партійна діяльність М. Грушевського висвітлювалась переважно у публіцистичних працях, причому більшість їх авторів були його політичними опонентами, що дуже часто зумовлювало появу негативних характеристик вченого та політика. З одного боку це було пов'язано з тим, що значна кількість українських політичних емігрантів вважали М. Грушевського одним з тих осіб, які були винними у поразці Української революції. З іншого боку цьому прислужилися нібито радянофільська діяльність історика на чолі Закордонної делегації УПСР та його повернення до України у 1924 р., що багатьма було розцінено як зрада українських інтересів і перехід на бік ворога. Зокрема, один з лідерів УПСР, Микита Шаповал, який до того ж був напевно найбільшим партійним критиком М. Грушевського, у своїй праці «Велика революція і українська визвольна програма» відмічав, що той «на початку революції був типовий «радикал-демократ», потім став співчувати есерам...»¹⁰. Надзвичайно різко він відгукувався про політичні погляди та здібності історика у статті «Політична смерть М. Грушевського» у якій, крім усього іншого, зазначив, що той у ході революції «Потроху переймався симпатіями до “селянства” і платонічно співробітничав з партією соціалістів-революціонерів. Симпатизував, але в партію не вступав»¹¹. Інший відомий діяч УПСР, Никифір Григорійв, у праці «Українські соціалісти в боротьбі за національну державу» відзначав, що коли головою УЦР було обрано М. Грушевського, то він «зразу пристав до соціалістів, бо побачив, що соціалісти най-

---

¹⁰ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма: виклади в Америці. Прага: Накладом вид-ва «Вільна Спілка» і Укр. робітн. ун-ту, 1927. (Друк. «Вільної спілки»). С. 242.

¹¹ Шаповал М. Політична смерть М. Грушевського. Розбудова держави. 1994. № 3. С. 58.

активніший, найреволюційніший і національно найбільш свідомий та неподатний елемент»¹². Кілька фраз про початок співпраці М. Грушевського з УПСР знаходимо і у роботі відомого діяча УСДРП революційних часів Володимира Винниченка «Перед новим етапом». З неї дізнаємося, що на посаду голови УЦР кандидатуру М. Грушевського висунула саме УПСР¹³, яка і далі підтримувала його на цій посаді¹⁴.

Поряд з цим, деякі сучасники М. Грушевського залишили роботи, які мали більш дослідницький та науковий характер. Наприклад, у 1920 р. однопартієць та одноступень М. Грушевського Павло Христюк видав «Замітки і матеріали до історії Української революції». У ній він зазначав, що ще в березні 1917 р. голова УЦР належав до ТУПу і навіть головував на з'їзді поступовців, але потім, з розвитком революції, вступив до партії есерів, ставши її діяльним членом¹⁵. Характерне те, що конкретної дати цього вступу автор не наводив.

Політичну історію української революції вивчав Осип Назарук. Так, у праці «До історії революційного часу на Україні: Українські політичні партії, їх союзи і теорії» автор писав про УПСР, що «За головного провідника її треба уважати проф. М. Грушевського, хоч він приступив до неї пізно й – дивним дивом – мимо своєї великої енергії не взяв участі в приміненню російської теорії сеї партії до українських обставин. Про те, як і коли проф. Грушевський вступив до партії с.-р., є надзвичайно цікава замітка в «Споминах» Д. Дорошенка...»¹⁶. До речі, не тільки у спогадах, але й у історичних працях відомого українського

---

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3562. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 73.

¹³ Винниченко В. Перед новим етапом. Торонто: Вперед, 1938. С. 17; Його ж. Публіцистика / За заг. ред. Віктора Бурбели. Нью-Йорк–Київ, 2002. С. 218.

¹⁴ Винниченко В. Перед новим етапом. С. 22; Його ж. Публіцистика. С. 221.

¹⁵ Христюк П. Записки і матеріали до історії Української революції. Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969. Т. 1. С. 33.

¹⁶ Назарук О. До історії революційного часу на Україні: Українські політичні партії, їх союзи і теорії. Вінніпег, 1924. С. 7.

вченого Дмитра Дорошенка знаходимо кілька цікавих фактів партійної біографії М. Грушевського. Так, в «Огляді української історіографії» він зазначив, що у 1917 р. М. Грушевський «вертається на Україну, стає на чолі Центральної Ради, прилучається до крайнього соціал-революційного напрямку, пориває з своїми прежніми політичними співробітниками й однодумцями»¹⁷. Значно більш інформативним була «Історія України 1917–1923 рр.». Д. Дорошенко вважав, що вже у статті «Велика хвиля», надрукованій у часопису «Нова Рада» на початку квітня 1917 р., проявились симпатії М. Грушевського до партії українських есерів і «за кілька часу вже багатьом стало ясно, що Грушевський не тільки пише у статтях, але й на ділі хоче йти по лінії підпорядкування себе «народнім» стремлінням, речником, яких явилися молоді українські ес-ери й заітовані ними елементи українського села – далеко не кращі»¹⁸. Коротко характеризуючи історію УПСР, автор відзначав молодість есерівських лідерів. Лише «Один тільки проф. Грушевський, який пристав до партії (хоч формально вступив до неї трохи згодом), своїм поважним віком і сивою бородою уявляв різкий контраст до своїх юних партійних співробітників»¹⁹. Описуючи політичний склад УЦР, Д. Дорошенко підкреслив, що «голова Ц. Ради проф. М. Грушевський виразно став на бік соціалістів-революціонерів та членів Селянської Спілки, оточив себе юними співробітниками «лівого» напрямку і від своїх недавніх товаришів з ТУП'а відгородився зовсім виразно»²⁰. Крім того, Д. Дорошенко приводив список членів Малої Ради станом на кінець липня 1917 р., серед яких був і голова УЦР, причому поряд з його прізвиськом позначено – «укр. ес-ер»²¹. Останнє повідомлення про есерівську партійність

---

¹⁷ Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Прага, 1923. С. 186.

¹⁸ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради. 2-е вид. Нью Йорк: Булава, 1954. С. 45.

¹⁹ Там само. С. 52.

²⁰ Там само. С. 71.

²¹ Там само. С. 120.

М. Грушевського стосувалося весни 1918 р., коли німецькі та австрійські війська зайняли Україну. Д. Дорошенко навів негативну характеристику Української Народної Республіки, яку дають їй австрійські військові та цивільні агенти: «вони згущують фарби, малюючи українське безладдя, і в один голос твердять, що ніякої Української Республіки в дійсності нема, що це один фантом, що існує кучка молодих політиків дуже радикального напрямку, якій удалося якимсь способом стати в ролі правительства, а ширмою для цих молодиків служить “безпомічний (sic!) і позбавлений всякого значіння дід з сивою бородою – Грушевський”, як пише один австрійський інформатор»²².

Одним з найвідоміших учнів М. Грушевського був Іван Крип'якевич, який присвятив своєму вчителю біографічну працю «Михайло Грушевський: життя й діяльність». Про зв'язок історика з есерами автор згадав, лише, коли пояснював причини його повернення до України у 1924 р.: «Підчас революції він у своїх поглядах пішов наліво, зблизився до українських соціалістичних партій, сам себе вважав за соціаліста»²³.

Тобто, усі названі сучасники М. Грушевського дуже коротко згадували про його зв'язки з есерами у добу УЦР. У переважній більшості праць роком початку співробітництва М. Грушевського з УПСР названий 1917 р. Важливо те, що ніхто із названих авторів не писав про офіційний вступ історика до партії та про його вплив на неї. Про лідерську роль історика в есерівській партії згадував лише О. Назарук. Аналізом того, чому М. Грушевський почав співпрацювати з УПСР дослідники майже не займалися. Спробу пояснити причини такого його кроку з перелічених авторів зробив лише Н. Григоріїв.

У 40-х–першій половині 60 рр. ХХ ст. теж не сталось кардинальних змін у вивченні політичного спадку М. Грушевського 1917–1924 рр., хоча кількість історичних праць та

---

²² Там само. С. 339.

²³ Крип'якевич І. Михайло Грушевський: життя й діяльність. Львів: Діло, 1935. С. 46.

їх науковий рівень зросли. Це було пов'язано як із загальним розвитком світової історичної науки, так і з тим, що після Української революції пройшло вже достатньо часу і вчені могли вже дещо переосмислити політичну та партійну діяльність М. Грушевського, по-новому подивитися на його державницьку програму, стратегію та тактику революційної боротьби.

Володимир Дорошенко у статті «Михайло Грушевський – громадський діяч, політик і публіцист» писав, що покинувши ТУП, М. Грушевський «очолив партію соціалістів-революціонерів, що складалася майже виключно з молоді»²⁴. Згадка про есерівство М. Грушевського є і в праці Дмитра Соловоя «У справі життєпису М. С. Грушевського». Захищаючи ім'я історика від критики, він пояснював, що «Усі ці жмені злосливого бруду сиплються на Грушевського від крайніх правих світоглядових українських елементів, як помста М. Грушевському здебільшого за те, що в часи наших визвольних змагань 1917–1920 рр. він увімкнувся до лав соціалістичної партії – УПСР»²⁵.

Численні згадки про лідерську роль М. Грушевського в УПСР знаходимо у працях Матвія Стахова. Так, у нарисі «Українські політичні партії у соціологічному наświetленні» він стверджував, що «Фактично в добу УЦРади провід УПСР держав у своїх руках Михайло Грушевський, хоча він у тому часі ще не належав формально до цієї партії»²⁶. У статті «Учений і суспільний філософ як Президент держави: Професор Михайло Грушевський як провідник української національної революції і перший президент УНР» М. Стахів писав, що М. Грушевський у 1917 р. «був одним з ініціаторів переорганізації української партії соціалістів-революціонерів, одним із духових провідників якої він був у часи 1917–

---

²⁴ Дорошенко В. Михайло Грушевський – громадський діяч, політик і публіцист. Овид. 1957. № 11. С. 18.

²⁵ Соловей Д. У справі життєпису М. С. Грушевського // Вільна Україна. 1958. Ч. 17. С. 16.

²⁶ Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному наświetленні. Нью Йорк-Детройт-Скрантон, 1954. С. 59.

1920 рр.»²⁷. У першому томі семитомника «Україна в добі Директорії УНР» М. Стахів спробував пояснити, чому колишнього голову УЦР не обрали до складу Директорії. Причиною цього начебто була «ображена амбіція Микити Шаповала», який все зробив для того, щоб М. Грушевський не отримав цього призначення. М. Шаповал нібито образився на голову УЦР у січні 1918 р., коли виникла урядова криза і новим головою уряду М. Грушевський призначив Всеволода Голубовича, а амбіції М. Шаповала на посаду прем'єра або віцепрем'єра задоволені не були²⁸. Крім того, у цій праці М. Стахів згадував, що в останні місяці існування УЦР М. Грушевський був одним із лідерів УПСР²⁹. У другому томі звертаємо увагу на важливий допис, який дозволяє уточнити датування співробітництва М. Грушевського з есерами. Автор написав, що історик став «визнаним провідником» есерів після початку української революції у березні 1917 р., але на межі 1918–1919 рр. він уже «мав незначну роллю в колах своєї партії соціалістів-революціонерів, бо Микита Шаповал і його приятелі всіма способами його усували від впливу»³⁰.

Надзвичайно критично до політичної діяльності М. Грушевського поставився у своїх працях «Історія українського народу» та «Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.» Роман Млиновецький. Він кілька разів згадував про приналежність голови УЦР до есерівської партії³¹. При цьому М. Грушевського називав «москвофілом» і надзвичайно слабким політиком, що проводив просто

---

²⁷ Стахів М. Учений і суспільний філософ як Президент держави: Професор Михайло Грушевський як провідник української національної революції і перший президент УНР. Вільна Україна. 1958. Ч. 17. С. 4.

²⁸ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 1. Власними силами. Скрантон, 1962. С. 71.

²⁹ Там само. С. 118.

³⁰ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 2. Україна між двома силами. Скрантон, 1963. С. 18.

³¹ Млиновецький Р. Історія українського народу (Нариси з політичної історії). Мюнхен: Українське наукове видавництво, 1953. С. 401; Його ж. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. (Про що «історія мовчить»). Торонто: Гомін України, 1970. Т. 1. С. 53, 258.

руйнівну для українських інтересів політику³². Загалом Р. Млиновецький критикував усі політичні сили часів революції, окрім «Братства самостійників», до якого належав, а, перебуваючи в еміграції, поділяв націоналістичні ідеї Д. Донцова, що напевно й пояснює його ставлення до постаті М. Грушевського.

Знаковою для формування науки грушевськознавства стала стаття Олександра Оглоблина «Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934)». У ній автор не тільки коротко окреслив віхи життя видатного історика, але й одним з перших зробив спробу зрозуміти те, якими ідеями керувався М. Грушевський у своїй науковій і політичній діяльності. Зупинимось на його думках з приводу співпраці політика з УПСР. Першою була ідея народництва, яка керувала істориком «як політиком, вона привела його, всупереч усім його традиціям і звичкам, до табору українських соціалістів-революціонерів і до ідеї «української радянської республіки»»³³. Другою була ідея федералізму, аналізуючи яку, О. Оглоблін звертався до публіцистики М. Грушевського³⁴.

Істориком, який започаткував системне й всебічне вивчення спадщини М. Грушевського, був найвідоміший учень О. Оглоблина Любомир Винар. Відтак, саме його вважають засновником науки грушевськознавства, яка почала формуватися у середині 60-х рр. ХХ ст. Саме з цього часу починають з'являтися дійсно наукові дослідження біографії М. Грушевського, які стосувалися, переважно опосередковано, і проблем його партійної активності в УПСР. Зрозуміло, що Л. Винар, який скрупульозно досліджував життя та діяльність М. Грушевського, не міг оминати своєю увагою і проблему співробітництва історика з есерівською партією. Потрібно зазначити, що американський вчений

---

³² Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»). С. 53-56; Його ж. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»). Торонто, 1973. Т. 2. С. 468–469.

³³ Оглоблін О. Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934). Український історик. 1966. № 1-2(9-10). С. 11.

³⁴ Там само. С. 12-14.

вважав незадовільним стан висвітлення діяльності М. Грушевського у часи його головування в УЦР, тобто саме тоді, коли історик почав своє співробітництво з есерами: «дослідження політичної діяльності Грушевського, як голови Центральної Ради, вимагає основної переоцінки і нового наświetлення»³⁵.

Поряд з цим, Л. Винар, розуміючи важливість розширення джерельної бази грушевськознавства, постійно збирав та публікував різноманітні матеріали про життя М. Грушевського, у тому числі свідчення його колишніх знайомих і співробітників. Особливу інформативність щодо співпраці історика та УПСР мають листи Михайла Єремїєва, який у часи революції був членом УЦР від УСДРП. М. Єремїїв зазначав, що не знає «дати його [М. Грушевського. – В. Х.] впису до С-Р., але це було довкола III Універсалу»³⁶. Л. Винар у примітці подав свою думку з цього питання: «Михайло Грушевський у 1917 і 1918 роках ніколи формально не записався до партії українських соціалістів-революціонерів. Його участь в їхніх нарадах не є рівнозначна з його вступленням до партії»³⁷. Дуже цікавим є те, як М. Єремїїв пояснював своє бачення причин приєднання голови ЦР до УПСР: «...моє пояснення є, що він це зробив, через докладне знання історії, бо він знав, що в революціях партія це все, а безпартійні залишаються на боці»³⁸. Крім того, у коментарі до листа М. Грушевського до Мирослава Січинського від 1919 р., який було надруковано у журналі «Український історик», Л. Винар наголосив на важливості тієї інформації, що М. Грушевський формально не був членом УПСР у 1917–1918 рр.³⁹.

---

³⁵ Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року. Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто: Українське історичне товариство, 1981. С. 29.

³⁶ Винар Л. Матеріяли до біографії Михайла Грушевського. Український історик. 1982. № 1-2(73-74). С. 73-74.

³⁷ Там само. С. 74.

³⁸ Там само. С. 75.

³⁹ Винар Л. Лист М. Грушевського до Мирослава Січинського з 1919 року. Український історик. 1978. № 1-3(57-59). С. 160.

Він вважав, що офіційного оформлення істориком свого членства в партії у ці роки не відбулося. Дійсно, поки що документи про вступ М. Грушевського до УПСР у 1917–1918 рр., якщо він і мав місце, невідомі. З іншого боку, цей коментар свідчить, що Л. Винар поділяв думку про наявність співпраці між М. Грушевським та есерами, починаючи ще з 1917 р.

У 1966 р. свій погляд на історичну та політичну діяльність М. Грушевського висловив у статті «У століття народин М. Грушевського» Омелян Пріцак. Досить високо оцінюючи М. Грушевського як історика, автор, з іншого боку, піддав критиці його політичну активність. Негативне ставлення до есерівського минулого голови УЦР О. Пріцак підкріпив цитатами з творів Б. Крупницького та О. Лотоцького⁴⁰. Слід сказати, що ця стаття відомого історика була радше публіцистичною працею, ніж науковою розвідкою.

У 70–80-х рр. ХХ ст. було опубліковано декілька праць, у яких теж можемо знайти певну інформацію про співробітництво М. Грушевського з есерами. Зокрема, Петро Солуха у роботі «Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна)», аналізуючи обставини антигетьманського виступу Директорії, звертався і до постаті М. Грушевського. Автор цитував спогади О. Лотоцького, М. Ковалевського, Д. Дорошенка, В. Андрієвського, І. Мазепи, уривки з праці П. Христюка, доводячи деструктивну роль М. Грушевського, який «своєю впертістю і безкомпромісовістю в земельному питанні підвів і поставив, керовану ним державу УНР, під удар з німцями»⁴¹, що, зрештою, привело до влади П. Скоропадського. Що характерно, на думку П. Солухи, саме М. Грушевський відповідав за державну політику УНР, причому на нього

---

⁴⁰ Пріцак О. У століття народин М. Грушевського. Україна модерна. Стандарти науки і академічне середовище. Київ-Львів: Критика, 2007. №12. С. 189-190.

⁴¹ Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна). Б. м., 1973. С. 126.

великий вплив мала УПСР, адже автор підсумовував: «Роля Мих. Грушевського, як головного промотора політики української соціалістично-революційної демократії й держави УНР в роках 1917–1918 рр. чекає на свого дослідника»⁴².

Першу наукову біографію М. Грушевського за кордоном під назвою «Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture» написав Томас Приймак. Автор відмітив розрив М. Грушевського з ТУПом та його прихильність до партії есерів⁴³. Крім того, дослідник акцентував увагу на основній ролі голови УЦР під час подій січня 1918 р., коли було сформовано уряд есера Всеволода Голубовича та йшла оборона Києва від російських більшовицьких військ⁴⁴.

Іван Лисяк-Рудницький, характеризуючи напрями української політичної думки у ХІХ–ХХ ст., теж констатував, що у 1917 р. «Грушевський був пов'язаний із радикал-демократами, але поволі перемістився вліво і під час революції приєднався до соціалістів-революціонерів»⁴⁵.

Таким чином, в українській зарубіжній історіографії спостерігаємо різні думки щодо зв'язку М. Грушевського з УПСР. Спеціальних праць, присвячених цій проблемі, написано не було. Спільною думкою було те, що М. Грушевський почав співпрацю з есерами навесні 1917 р. Про це згадували у своїх працях В. Дорошенко, М. Стахів, Л. Винар, П. Солуха, Т. Приймак, І. Лисяк-Рудницький. Усі ці вчені за винятком Л. Винара та П. Солухи відзначали, що до есерівського табору історик перейшов з ТУПу. Причини такого його кроку намагався пояснити О. Оглоблин. Про лідерську роль

---

⁴² Там само. С. 125.

⁴³ Thomas M. Prymak. Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture. Toronto: University of Toronto Press, 1987. С. 130-131, 146; Його ж. Михайло Грушевський: політик національної культури. Всесвіт. 1991. № 4. С. 184, 188.

⁴⁴ Thomas M. Prymak. Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture. Toronto: С. 159-161; Його ж. Михайло Грушевський: політик національної культури. Всесвіт. 1991. № 5. С. 209.

⁴⁵ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. 2. Київ: Основи, 1994. С. 59.

М. Грушевського в УПСР писали В. Дорошенко, М. Стахів і П. Солуха. На тому, що голова УЦР не був членом есерівської партії, наголошували М. Стахів та Л. Винар. Дуже критично про політичну діяльність історика відгукувалися Р. Млиновецький, П. Солуха та О. Прицак. Загальною проблемою дослідників діаспори була неможливість використовувати величезний масив джерел, який залишився в Україні.

Українська сучасна історіографія. Після відновлення української незалежності різко зріс інтерес вітчизняних дослідників до політичної діяльності М. Грушевського. Цьому посприяло багато чинників: відсутність партійного диктату, можливість використовувати джерела, доступ до яких раніше був закритий, знайомство з діаспорною історичною літературою та діаспорними істориками, важливість для держави дослідження подій Української революції, яка була етапом власне українського державотворення, та біографій осіб, які були її активними учасниками тощо. У зв'язку з тим, що співпраця М. Грушевського з есерами згадувалася у численних статтях та монографіях, розглянемо історіографію цього періоду не за хронологічним, а за проблемним принципом.

По-перше, істориків цікавив час, коли М. Грушевський приєднався до УПСР. Абсолютна більшість вчених, орієнтуючись на повідомлення джерел, переважно спогадів та щоденників, називали 1917 р. Саме цей рік мав на увазі Ігор Гирич, коли писав про розрив М. Грушевського з О. Лотоцьким, який стався через те, що історик «“полівів”, пішовши до українських есерів»⁴⁶. Руслан Пиріг вважав, що для М. Грушевського «природним був би його шлях разом з іншими провідними тупівцями до Української партії автономістів-федералістів. Однак у доленосний для України час він примикає до УПСР»⁴⁷. З ним, фактично, погоджується і

---

⁴⁶ Гирич І. Б. Олександр Лотоцький і Михайло Грушевський. До історії співпраці на громадській ниві. Архіви України: Науково-практичний журнал. Київ, 2016. № 5–6 (304–305). С. 32.

⁴⁷ Пиріг Р. Ідейно-політичні підстави компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою. Український історичний журнал. 2006. № 5. С. 8.

Василь Верига⁴⁸. Ярослав Дашкевич відзначав, що М. Грушевський «на посту голови Центральної Ради... вже був есером правого крила»⁴⁹, а Ярослав Калакура писав, що після обрання головою УЦР історик «згодом приєднався до українських соціалістів-революціонерів, які мали більшість у раді»⁵⁰. Саме 1917 р. називав у своїй статті Леонід Решодько⁵¹. Цей же рік згадували Юрій Шаповал та Ігор Верба у біографічному нарисі про М. Грушевського⁵². Також знаходимо таке датування в академічній «Енцикло-педії історії України»⁵³. Деякі вчені більш точно датували цю подію. Наприклад, Володимир Баран вважав, що М. Грушевський вступив до УПСР в березні 1917 р.⁵⁴. Натомість, В. Верстюк писав, що це сталося навесні 1917 р.⁵⁵. А на думку Петра Овдієнка відхід історика від ТУПу та зближення з УПСР можна датувати червнем 1917 р.⁵⁶.

---

⁴⁸ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. У двох томах. Том 1. Рівне: Видавництво ВАТ «Рівненська друкарня», 2005; ілюстр. С. 67.

⁴⁹ Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. С. 368.

⁵⁰ Калакура Я. Михайло Грушевський – будівничий Української держави / Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Київ, 2002. С. 149.

⁵¹ Решодько Л. Двічі померлий / Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. Київ: Веселка, 1992. С. 446.

⁵² Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. С. 154, 198.

⁵³ Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2004. С. 233.

⁵⁴ Баран В. Михайло Грушевський – видатний український вчений і громадянин // Феномен Михайла Грушевського як державного діяча, науковця, громадянина (до 150-річчя від дня народження): зб. наук праць (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 19 травня 2016 р.). Київ: Міленіум, 2016. С. 11.

⁵⁵ Верстюк В. Михайло Грушевський: політична публіцистика 1917 року // Український історик. 2002. Ч. 1-4 (152-155). С. 285.

⁵⁶ Овдієнко П. М. С. Грушевський як політичний діяч. Матеріали міжнародної наукової конференції «М. Грушевський – історик,

Тобто, у питанні часу початку співпраці М. Грушевського з есерами можна говорити про єдність поглядів українських істориків, ніяких проблем і дискусій тут не спостерігається. Цьому є логічне пояснення, адже достатньо джерельних свідчень, які чітко і недвозначно вказують на першу половину 1917 р., більше того, на нашу думку, часові рамки приєднання голови УЦР до УПСР можна звузити до березня–квітня 1917 р. Вони безпосередньо пов'язані з фактом переходу М. Грушевського до есерівської партії з лав ТУПу, що теж знайшло своє висвітлення у працях згаданих дослідників.

По-друге, історики намагалися пояснити, чому М. Грушевський віддав перевагу саме УПСР. Зокрема, І. Верба та Ю. Шаповал вважали, що М. Грушевський приєднався до есерів через їх селянсько-орієнтовану ідеологію⁵⁷. Володимир Стойко писав: «Селянство (не включаючи сюди заможну верству) в основному відповідало його [М. Грушевського – В. Х.] розумінню поняття «народ», і саме це, мабуть, привело його до партії українських соціалістів-революціонерів»⁵⁸. Сергій Плохій вказував на розуміння істориком важливості питання аграрних перетворень та його вміння йти за масами, які з розвитком революції поступово радикалізувалися⁵⁹. Валентина Піскун теж відмічала, що на вибір суспільствознавця вплинула радикальність молодих есерів⁶⁰. Геннадій Стрельський та Анатолій Трубайчук акцентували увагу на тому, що «очоливши молоді сили соціалістів-революціонерів, серед котрих чимало його колишніх студентів», М. Грушевський сподівався, що «допо-

---

общественный и политический деятель, человек». – Уфа: Изд. Центр Филиала МГОПУ им. М. А. Шолохова в г. Уфе, 2005. С. 42.

⁵⁷ Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. С. 154.

⁵⁸ Стойко В. Михайло Грушевський як державний діяч України (На досвіді його діяльності у Центральній Раді) / Михайло Грушевський: 36. наук. праць міжнар. конф. НТШ до 125-ї річниці з дня народження. Львів, 1994. С. 32-33.

⁵⁹ Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. Київ: Критика, 2011. С. 90.

⁶⁰ Піскун В. Українська політична еміграція 20-х років ХХ ст. Дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 311.

може їм уникнути зайвого екстремізму»⁶¹. Дослідниця історії УПСР Тетяна Бевз наголошувала, що політичною програмою голови УЦР була національно-територіальна автономія України у складі Росії на демократичних засадах при забезпеченні прав національних меншин, яка була дуже схожою на програмні вимоги УПСР⁶². Ґрунтовно підійшов до пояснення переходу М. Грушевського з табору ТУПу В. Верстюк. На його думку, історика вже не влаштовувала поміркована позиція тупівців, для нього було зрозумілим, що революція вимагала радикальніших дій⁶³. Погоджуючись з думкою О. Оглоблина, В. Верстюк наголошував на двох головних світоглядних ідеях М. Грушевського, що безпосередньо вплинули на його політичні кроки у 1917 р.: народництві та федералізмі⁶⁴. Р. Пиріг виокремлював кілька причин, як-то згаданий вже селянський фактор, масовість УПСР, народницька ідеологія та схожість політичних програм⁶⁵. Як бачимо, історики називали різні причини такого кроку голови УЦР. Переконані, що їх і повинно бути декілька, адже перехід М. Грушевського на есерівські позиції не міг бути спонтанним рішенням, а був свідомим глибоко обдуманим вибором.

По-третє, дослідники звертали увагу і на проблему членства та впливу М. Грушевського в УПСР. Дуже лаконічно згадував про співпрацю історика з есерами Станіслав Кульчицький⁶⁶. «У ході розгортання роботи Української Центральної Ради М. Грушевський зблизився з партією

---

⁶¹ Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники і опоненти. Київ: Четверта хвиля, 1996. С. 38

⁶² Бевз Т. М. Грушевський та Українська партія соціалістів-революціонерів / Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. К., 2002. С. 208-209.

⁶³ Верстюк В. Ф. М. С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради. Український історичний журнал. 1996. № 5. С. 43-44.

⁶⁴ Там само. С. 44-45.

⁶⁵ Пиріг Р. Ідейно-політичні підстави компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою. С. 8.

⁶⁶ Кульчицький С. В. Центральна Рада. Утворення УНР. Український історичний журнал. 1992. № 5. С. 80; Його ж. Комуністична революція в Україні. Український історик. 2006. № 1-3(169-171). С. 91.

українських есерів, до якої формально не належав»⁶⁷, писав В. Верстюк. Подібним чином висловлювався і В. Стойко⁶⁸. Оксана Щусь відзначала, що історик «з оформленням партії українських соціалістів-революціонерів (УПСР)... став виразником її поглядів в УЦР»⁶⁹. Лише про симпатії історика до українських есерів згадував Ярослав Малик⁷⁰. С. Плохій зазначав, що М. Грушевський довго відмовлявся долучитися до соціалістів-революціонерів, хоча тісно співпрацював з їх керівниками⁷¹. Валерій Солдатенко називав історика неформальним лідером українських есерів⁷². Р. Пиріг та Віталій Тельвак у своїй спільній праці підкреслювали негативну реакцію колишніх членів ТУПу на небажання М. Грушевського приєднатись до соціалістів-федералістів, «особливо у зв'язку з його ідейним зближенням із партією українських есерів»⁷³. У «Нарисах історії української революції 1917–1921 років» читаємо, чому історик у 1917 р. так і не отримав есерівського «партійного квитка»: «Широко пропагуючи свої народницькі погляди, Грушевський протягом

---

⁶⁷ Верстюк В. Доба Центральної Ради в публіцистичній спадщині М. Грушевського // Грушевський Михайло Сергійович. Твори: У 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Львів: Світ, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. V–XVI. С. XI; Його ж. Михайло Грушевський – лідер та ідеолог Центральної Ради // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. 2016. Вип. 12. С. 18.

⁶⁸ Стойко В. Михайло Грушевський як державний діяч України (На досвіді його діяльності у Центральній Radі). С. 33.

⁶⁹ Щусь О. Й. Березень-листопад 1917 року в житті М. Грушевського-державотворця. Український історичний журнал. 1996. № 1–3. С. 53.

⁷⁰ Малик Я. Й. Михайло Грушевський: війна, революція, еміграція: монографія. Львів, ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 44.

⁷¹ Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. С. 90.

⁷² Солдатенко В. Михайло Грушевський і Центральна Рада: парламентські ілюзії і реалії // Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського) / Наукова конференція 29 вересня 2009 р. Київ, Український інститут національної пам'яті, 2012. С. 28.

⁷³ Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: Либідь, 2017. С. 274.

1917–1918 рр. формально залишався позапартійним, що фактично дозволяло УПСР і в президії, і в Малій раді мати на один голос більше, а з іншого боку – в Грушевського завжди залишалося широке поле для маневру»⁷⁴.

Натомість, Г. Стрельський та А. Трубайчук вказували, що з моменту, коли М. Грушевський очолив УЦР, він «значно еволюціонував вліво» і у ході революційних перетворень очолив УПСР⁷⁵, а Даріана Блохин називала історика одним з провідників есерівської партії⁷⁶. Т. Бевз, відмічала, що М. Грушевський був великим прихильником УПСР⁷⁷, завжди симпатизував цій партії, а згодом став її членом⁷⁸. Зауважуємо, що швидше за все у першому та другому випадках йдеться лише про той значний вплив, який здійснював М. Грушевський на есерівську політичну партійну діяльність, а у третьому – не про 1917 р., а про пізніші часи. Хоча, наприклад, В. Верстюк взагалі вважав, що М. Грушевський формально ніколи не був членом УПСР: ні в період УЦР, ні в наступні роки своєї співпраці з есерами⁷⁹. Тобто, абсолютна більшість вчених переконані, що М. Грушевський належав до есерівської партії у період існування УЦР лише неформально, не оформлюючи офіційного членства у ній та не отримуючи партійного квитка.

---

⁷⁴ Нариси історії української революції 1917–1921 років: У 2-х кн. / В. Ф. Верстюк, В. І. Головченко, Т. С. Осташко та ін.; ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. Кн. І. Київ: Наукова думка, 2011. С. 121.

⁷⁵ Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники і опоненти. С. 37, 38.

⁷⁶ Блохин Д. Державотворча діяльність Михайла Грушевського на тлі української національно-визвольної боротьби (1917-1921) / Література та культура Полісся. Сер.: «Іст. науки». Ніжин, 2017. Вип. 7. С. 63.

⁷⁷ Бевз Т. А. Фракція українських есерів у Центральній Раді і Генеральному Секретаріаті: між конструктивністю й опозиційністю. Український історичний журнал. 2009. № 2. С. 112.

⁷⁸ Бевз Т. М. Грушевський та Українська партія соціалістів-революціонерів. С. 208, 209.

⁷⁹ Верстюк В. Михайло Грушевський: політична публіцистика 1917 року. С. 285.

Загальною особливістю більшості праць сучасних дослідників було широке використання інформації з різноманітних джерел, максимально об'єктивний погляд на партійну діяльність М. Грушевського, відсутність спроб як виправдати його есерівський вибір, так і засудити за нього. Відтак, у питаннях часу, причин приєднання голови УЦР до УПСР, його лідерської ролі у ній історики здебільшого одноставні. Натомість дискусії виникають навколо мети, яку перед собою ставив М. Грушевський, змінюючи ТУП на УПСР. Неоднозначними є й оцінки впливу такого кроку на самого історика і його політичну програму, на есерівську партію та загалом на хід революційних подій. Ці та багато інших питань ще потребують додаткового вивчення.

У підсумку можна зробити такі висновки. Нами було проаналізовано радянську, українську зарубіжну та сучасну українську історіографію. З'ясовано як українські історики визначали причини та мотиви приєднання голови УЦР до УПСР, його вплив на діяльність есерівської партії, мету, яку перед собою ставив М. Грушевський та наслідки такого його кроку. Встановлено, що в історичній літературі майже не звертається серйозна увага на співпрацю М. Грушевського з УПСР у період діяльності УЦР з літа 1917 р. і до квітня 1918 р., тобто в часи УЦР. Вважаємо таку ситуацію неприйнятною, адже діяльність УЦР є дуже важливим етапом українського державотворення, в якому надзвичайну роль відігравав М. Грушевський, на політичні погляди якого безсумнівно мали впливати його зв'язки з УПСР. Разом з тим відзначаємо, що абсолютна більшість згаданих нами вчених не ставили собі за мету досліджувати, власне, співробітництво М. Грушевського з есерами. Вони писали про це у загальнобіографічних грушевськознавчих працях та роботах, присвячених різноманітним подіям Української революції. Загалом варто констатувати факт відсутності, за деякими винятками, спеціальних наукових досліджень співпраці М. Грушевського з есерівською партією не тільки у період існування УЦР, але і в добу Гетьманату, Директорії та еміграційного періоду життя історика.

Vitalii Khomenko

MYKHAILO HRUSHEVSKYI AND THE UKRAINIAN
SOCIALIST REVOLUTIONARY PARTY IN THE ERA OF
THE UKRAINIAN CENTRAL COUNCIL:
HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The article studies the issue of Mykhailo Hrushevskiy's collaboration with the Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries (UPSR) in the period of the Central Council of Ukraine (CCU). Soviet, Ukrainian foreign and modern Ukrainian historiography has been analyzed. It was found out how Ukrainian historians determined the reasons and motives for the CCU chairman's accession to the USSR, his influence on the activities of the Socialist Revolutionary Party, the goal set by M. Hrushevskiy and the consequences of his step. It is established that in the historical literature almost no serious attention is paid to the cooperation of M. Hrushevskiy with the UPSR during the CCU.

Key words: historiography, Mykhailo Hrushevskiy, Ukrainian Revolution, Central Council of Ukraine, the UPSR, M. Hrushevskiy studies.